

‘Mag het een onsje meer zijn’

Halfwegevaluatie Bijzonder Provinciaal Landschap Midden-Delfland

'Mag het een onsje meer zijn'

Halfwegevaluatie Bijzonder Provinciaal Landschap Midden-Delfland

Harm Veenenbos, bureau veenenbos en bosch

Februari 2022

Midden-Delfland combineert het belang van een centrale positie tussen 2,3 miljoen inwoners in de regio met belangrijke landschappelijke kwaliteiten. Vanwege deze combinatie, maar ook vanwege de inspanningen die partijen in en rond het gebied wilden leveren om die kwaliteiten te beschermen, versterken en ontwikkelen heeft de provincie Zuid-Holland Midden-Delfland aangewezen als Bijzonder Provinciaal Landschap. Onderdeel van die aanwijzing was een ontwikkelopdracht, enerzijds gericht op aansluiting op de 'stedelijke context' en anderzijds op de borging van de ruimtelijke kwaliteit.

Uit de halfwegevaluatie komt naar voren dat deze aanwijzing een belangrijk signaal is geweest. Een signaal dat de betrokken partijen steun geeft en ongewenste ontwikkelingen afschrikt. Tegelijk is het resultaat van de ontwikkelopdracht na vier jaar mager. De lopende inzet gaat door, maar te veel partijen zitten op de bagagedrager en de diffuse organisatie en financiering staan een daadkrachtige aanpak in de weg. Daarbij heeft niet de inzet, maar wel het handelen van de provincie voor verwarring gezorgd.

Kortom voor succes moet het van verschillende kanten in de komende vier jaar 'een onsje meer zijn'. De inzet van de komende 4 jaar moet de ontwikkeling van Midden-Delfland inhoudelijk focus geven, versnellen en slagvaardig maken.

Aanleiding

Vier jaar geleden is Midden-Delfland, na aanvraag vanuit de gemeente Midden-Delfland en gesteund door uiteenlopende partners, door de provincie Zuid-Holland aangewezen als Bijzonder Provinciaal Landschap (BPL). Deze status is verleend voor een periode van acht jaar. Bij deze aanwijzing is afgesproken om na 4 jaar een provinciale halfwegevaluatie te doen plaatsvinden.

Bijzonder Provinciaal Landschap Midden Delfland
De mogelijkheid tot aanwijzing van een BPL is door het Rijk opgenomen in de Wet natuurbescherming (Wnb in artikel 1'12lid 3). De aanwijzing wordt door de provincie Zuid-Holland gezien als kwaliteitslabel. In augustus 2017 heeft de provincie, na advies van de Provinciaal Adviseur Ruimtelijke Kwaliteit, haar beleidsregels voor een aanwijzing hiervoor aangepast en deze koers

tegelijk vervat in een negental spelregels voor dit kwaliteitslabel:

'Deze aanpassingen richten zich nadrukkelijk niet op het bieden van (extra) bescherming. Benoeming tot Bijzonder Provinciaal Landschap vormt een kwaliteitslabel ter erkenning, ondersteuning en stimulering van energie van partijen en netwerken in en rond het gebied. Een kwaliteitslabel waarbij vanuit een breed gedragen eigenaarschap en ambitie wordt gekomen tot een gemeenschappelijk ontwikkelperspectief, acties en investeringen in de ruimtelijke kwaliteit van het landschap'. (GS-Statenbrief aanpassing BPL, 2017)

In november 2017 is positief besloten over de aanvraag van Midden-Delfland. De aanwijzing is voorzien van een tweetal ontwikkelopdrachten: *'De ontwikkelopdracht ten aanzien van de stedelijke context gaat over het beter aansluiten bij de stedelijke behoefte aan groen, het stedelijke groen en het stedelijke groenprogramma. Verder*

geven wij als ontwikkelopdracht mee een onafhankelijke kwaliteitsaansturing en -borging te organiseren. Dit gebeurt bij voorkeur in de vorm van een helder aanspreekpunt. Hier zou bijvoorbeeld invulling aan kunnen worden gegeven door de polderarchitect van Midden-Delfland. Deze partij dient een duidelijke rol en positie te hebben en over een helder mandaat te beschikken'. (GS-aanwijzingsbrief Midden-Delfland, 2017)

Opzet evaluatie

De provincie heeft ir. Harm Veenenbos, als onafhankelijk deskundige, verzocht om te adviseren in het kader van deze halfwevaluatie.

Hierbij hebben vier vragen centraal gestaan:

- Voortgang: wat is er de afgelopen vier jaar gebeurd en wat gebeurt er?
- Aanwijzing: wat is het effect van de aanwijzing tot BPL?
- Ontwikkelopdrachten: hoe staat het hiermee?
- Aanbevelingen: is er aanleiding om de omgang met het BPL aan te passen?

De evaluatie is opgedeeld geweest in twee stappen, een fase van oriëntatie en een fase van evaluatie. Om zicht te krijgen op de gang van zaken en de voortgang zijn tijdens de oriëntatie een rondetafelgesprek met de Landschapstafel Midden-Delfland, een gebiedsexcursie met een bezoek aan verschillende projecten en een achttal verdiepende interviews¹ met de uiteenlopende gebiedspartners uitgevoerd. Gedurende de het opstellen van de evaluatie zijn de concept bevindingen gedeeld met de ambtelijke Landschapstafel en met drie direct betrokken gedeputeerden, alvorens deze bevindingen zijn gedeeld met GS. De evaluatie is vanuit de provincie begeleid door een ambtelijk kernteam.

Voortgang

Het rondetafelgesprek, het veldbezoek en de interviews gaven goed zicht op de voortgang. Op verzoek is bovendien een overzicht opgesteld van de lopende projecten² die in en voor dit BPL worden uitgevoerd.

¹ Zie bijlage 1

Betrokkenheid

De betrokkenheid van de partijen bij het BPL Midden-Delfland is groot. De gemeenten, de terreinbeherende organisaties, het Hoogheemraadschap van Delfland en de Midden-Delfland Vereniging hebben zich voor overleg over en afstemming van de ontwikkelingen in het gebied verenigd in de Landschapstafel Bijzonder Provinciaal Landschap Midden-Delfland. Deze tafel is een voortzetting van de Gebiedstafel Midden-Delfland, die onderdeel uitmaakte van de oorspronkelijke Landschapstafel Hof van Delfland. Vorig jaar is de naam van Gebiedstafel gewijzigd in Landschapstafel.

De Landschapstafel heeft in 2021 een gezamenlijke visie op het gebied opgesteld (Visie Gebiedstafel Bijzonder Provinciaal Landschap Midden-Delfland, mei 2021). Deze visie kent zeven thema uitwerkingen alsook een overzicht van de kansen en knelpunten daarbij. De partijen hebben afgesproken dat deze visie input is voor hun Omgevingsvisies. Met de visie is er een gemeenschappelijke basis en met de Omgevingsvisies een verankering van de visie in het ruimtelijk en omgevingsbeleid. In vervolg op de visie wordt sinds eind vorig jaar gewerkt aan een uitvoeringsprogramma.

Projecten

Onderdeel van de erkenning was het door de betrokken partijen opgestelde bidbook. Dit bidbook borduurt in hoge mate voort op de toenmalige lopende programma's en projecten vanuit de oorspronkelijke Gebiedstafel. Belangrijke financiering kwam uit het programma IODS, voortkomend uit de gebiedsinvesteringen ter compensatie en inpassing van de A4, het Groenfonds Midden-Delfland, voortkomend uit compensatie naar aanleiding van bebouwing van de Harnaschpolder, de cofinanciering van de landschapstafels vanuit de provincie, een investeringsprogramma, als ook uit projecten van de omringende gemeenten en het hoogheemraadschap. In de afgelopen vier jaar is met veel projecten een belangrijke stap gemaakt.

² Zie bijlage 2

Effect erkenning: duidelijk signaal, ongelukkige inzet

Op basis van de voortgang en met name ook de interviews is een balans opgemaakt van de aanwijzing van Midden-Delfland als Bijzonder Provinciaal Landschap. Wat is er de afgelopen vier jaar gebeurd en wat gebeurt er?

Erkenning als signaal

Uit de gesprekken komt naar voren dat de erkenning van Midden-Delfland als BPL een belangrijk signaal is geweest. Een belangrijk signaal als waardering en aanmoediging. De partijen vinden elkaar in de gemeenschappelijke erkenning van het grote belang dat dit open en landelijke gebied heeft, met name als uitloopgebied voor de vele inwoners rond dit gebied en voor het vestigingsklimaat van de omliggende, sterk stedelijke regio. De partijen hebben de Landschapstafel overeind gehouden na het wegvallen van eerst de financiële steun voor groen in 2018, en later de ambtelijke deelname van de provincie aan de landschapstafels in 2020. Hun doel met de Landschapstafel is een gemeenschappelijke en afgestemde ontwikkeling. Ook is de erkenning belangrijk als afschrikking. Hierbij wordt gewezen op het afremmen van de speculatie op de mogelijkheid van verdere bebouwing. De grondprijs is verhoudingsgewijs lager gebleven dan in de omliggende regio.

Behoeft aan bescherming

Een deel van de partijen heeft behoefte aan extra ruimtelijke bescherming voor Midden-Delfland. Er wordt hierbij vooral gewezen op de dreiging van nieuwbouw vanwege de forse bouwopgave voor Zuid-Holland maar bijvoorbeeld ook naar de, voor veel partijen ongewenste, vestiging van de demoboerderij van de firma Lely in Schipluiden. Alleen de provincie Noord-Holland kent inmiddels ook BPL's. Waar de provincie Zuid-Holland heeft gekozen voor 'inzet op eigenaarschap en ontwikkeling' vormt het BPL in Noord-Holland de hoogste landschapsbeschermingscategorie. De provincie Zuid-Holland redeneerde bij de erkenning dat Midden-Delfland al goed beschermd was. Midden Delfland kent twee

beschermingscategorieën: beschermingscategorie 1 voor het kroonjuweel cultureel erfgoed en de natuurgebieden binnen Midden-Delfland, beschermingscategorie 2 voor belangrijk weidevogelgebied, de recreatiegebieden en de groene buffer. Buiten enkele hoeken en randen is dit samen bijna het gehele BPL, praktisch gesproken is de bescherming daarmee redelijk zwaar. Er lijken twee belangrijke verschillen met Noord-Holland te zijn. Ten eerste zijn de landschappen daar op kaart aangeduid en vallen de bescherming en de verordening samen met de begrenzing van de BPL's. Dat geeft herkenbaarheid. Ten tweede is bebouwing binnen de BPL's in Noord-Holland uitgesloten tenzij. De vraag is wat ertegen is om de bescherming van het BPL in Zuid-Holland duidelijker te maken? De kwestie is misschien niet zo principiële: niet zozeer bescherming of ontwikkeling, zoals aangegeven bij het opstellen bij de beleidsregels, maar bescherming én ontwikkeling. De winst daarvan zit, zoals uit de evaluatie naar voren komt, in de helderheid en herkenbaarheid rond het BPL die daarmee wordt geboden: eenduidige bescherming, duidelijke begrenzing. Uitgaande van de bestaand systematiek zou het BPL als geheel opgenomen kunnen worden in categorie 1. Of, indien dit juridische regime de gewenste ontwikkeling te veel tegenwerkt, als geheel in categorie 2 met het kroonjuweel en de natuur in categorie 1.

Eerder ondanks, dan dankzij de provincie

Uit de evaluatiegesprekken komt naar voren dat de opstelling van de provincie in de afgelopen jaren als grillig en onbegrijpelijk is ervaren. Voor een belangrijk deel is hierbij sprake van de start van het BPL. Bij de collegewisseling in 2018 zijn geen middelen meer gereserveerd voor investeringen via de landschapstafels. Deze investeringen waren gestart om de klap van het stopzetten in 2011 van de rijksfinanciering voor het programma RODS te verzachten. In de eerste jaren heeft de provincie dit opgevangen met een omvangrijk groenprogramma, in de volgende vier jaar is dit afgeschaald. In 2018 is deze investering beëindigd, de klap van het Rijk was omgezet in een zachte landing. Twee jaar later is een einde gekomen aan de ambtelijke deelname aan de

Landschapstafels. Het enerzijds aanwijzen van Midden-Delfland als BPL in 2017, met nota bene een ontwikkelopdracht, en het anderzijds afbouwen van de programmafinanciering voor groen en dus ook van de landschapstafels in 2018 is ronduit ongelukkig geweest.

Ook de afgelopen jaren heeft de provincie in het gebied geïnvesteerd, echter steeds via provinciale programma's. Daarbij is het feit dat de provincie vorig jaar met het initiatief is gekomen voor het voor het verstevigen van de Schie in het kader van het Landschapspark Zuidvleugel bij verschillende partijen verkeerd gevallen. Niet aan de Landschapstafel deelnemen, wel met het gebied bemoeien, is overgekomen als concurrentie. Mede omdat aan gebiedspartijen om financiële bijdragen is gevraagd. Tegelijk past de inzet rond het Toekomstbeeld Schiezone, met als belangrijkste doel een 'hechte verbinding tussen stad en land', in hoge mate bij de gemeenschappelijke visie. Een beter contact, overleg en afstemming van het provinciale beleid voor en in het BPL Midden-Delfland op dat van de Landschapstafel is sterk aan te bevelen. Recent is een van de gedeputeerden, op uitnodiging, aangeschoven bij de Landschapstafel. Die stap wordt gewaardeerd. Wat na deze stap duidelijk moet worden is de inzet en bijdrage van de provincie aan de Landschapstafel. Worden de daden bij het woord gevoegd?

Verankering in provinciaal beleid

Daarbij constateer ik dat het Bijzonder Provinciaal Landschap Midden-Delfland nauwelijks voorkomt in de diverse beleidsstukken van de provincie. Er zijn twee vermeldingen van het BPL, en passant onder recreatie, in de recente Omgevingsvisie. Het BPL is niet opgenomen in de Omgevingsverordening en ontbreekt geheel op kaart in het provinciale omgevingsbeleid. Ook komt het BPL niet voor in de, na de erkenning uitgebrachte, beleidsvisie Rijke Groenblauwe Leefomgeving.

Het ontbreken in het provinciaal beleid van het BPL geeft de impressie dat het BPL niet 'leeft' in het Provinciehuis. Vermelding en het geven van duidelijkheid in het ruimtelijk beleid en de beleidsdocumenten over de inzet is belangrijk voor een goed vervolg.

Stand ontwikkelopdracht: geen impuls, slagvaardigheid ontbreekt

Bij de erkenning heeft de provincie ontwikkelopdrachten meegegeven voor de aansluiting op de stedelijke context als ook een onafhankelijke kwaliteitsaansturing en -borging.

Ontwikkelopdracht stedelijk, van drie naar vier thema's

Kijken we naar de ontwikkelopdracht voor de stedelijke context dan zien we dat er voortgang is gemaakt met de in het bidbook aangegeven programma's en projecten. Tegelijk heeft de opdracht niet, zoals de inzet was van de opdracht, geleid tot een aanscherping en aanvulling van het programma. Opvallend genoeg is het initiatief vanuit de provincie voor de Schiezone hier nu als belangrijkste initiatief te noemen.

De basis voor de ruimtelijke ontwikkeling van het BPL Midden-Delfland ligt verankerd in de afgelopen decennia. De aanwijzing van Midden-Delfland als 'buffergebied' en de daaropvolgende reconstructie van het gebied met de aanleg van recreatiegebieden vormt geografisch nog steeds een uitstekende basis. Er is geen aanleiding om aan deze klassieke drieslag met een zonerings van natuur-, landbouw- en recreatiegebieden te tornen. Wel is er de voortdurende opgave om de inkleuring van deze gebieden te verstevigen en aan te passen aan de ontwikkelingen. Dat gebeurt, ook in het bidbook. Alleen ontbreekt hier een actualisatie en doorkijk naar de volgende jaren. Maar zoals de kreet uit het oorspronkelijke programma Belvédère het zo raak kenschetste gaat het ook voor Midden-Delfland om 'behoud door ontwikkeling'. Een verdere ontwikkeling was de inzet die in de opdracht bij de erkenning besloten lag. De betekenis van Midden-Delfland voor de inwoners van omringende metropool is lang niet meer beperkt tot de recreatiegebieden. Zo is het misschien in de jaren '80 bedacht, inmiddels gaat dit veel verder. Door naast landbouw, recreatie en natuur de versterking van de stedelijk context als vierde thema op te nemen voor dit Bijzonder Provinciaal Landschap wordt dit beter verankerd. De stelling dat Midden-Delfland er is voor 2,3 miljoen inwoners vraagt een

toegankelijk landelijk gebied, vraagt het slechten van infrastructurele barrières rondom, vraagt aansluiting op de openbare ruimte en groen van de omliggende steden, vraagt 'uitspanningen' en plekken voor bezoek. Die scherpe visie op die opgave ontbreekt momenteel. En alleen zo is Midden-Delfland in te sluiten in de harten van de Rotterdammers, Delftenaren, Schiedammers en alle andere inwoners rondom. En dat is misschien wel de belangrijkste bescherming.

Ontwikkelopdracht borging

Initiatieven voor het verstevigen van de borging van de kwaliteit van de ontwikkeling ontbreken. Hierin heeft de Landschapstafel geen actie ondernomen. Een voor de hand liggende optie is om de 'polderarchitect' een veel stevigere positie te geven. Een andere optie is om vanuit de betrokken partijen een gezamenlijk Kwaliteitsteam samen te stellen die deze rol van onafhankelijk adviseur en aanjager krijgt.

De polderarchitect is nu door de gemeente Midden-Delfland aangesteld om binnen de gemeente de ontwikkeling van de ruimtelijke kwaliteit te bewaken. Aan deze positie zitten belangrijke beperkingen. Het is feitelijk nodig dat de opdracht en aanstelling vanuit de Landschapstafel wordt geregeld, waarmee alle bestuurders hun steun uitspreken en ook geografisch de armslag overeenkomt met de begrenzing. Tegelijk is de omvang van huidige aanstelling zodanig beperkt dat dit geen ruimte biedt om alle plannen te volgen, laat staan initiatieven verder aan te jagen.

Slagkracht

Tot slot komt uit de interviews naar voren dat het de Landschapstafel ontbreekt aan slagkracht. Het was de inzet van de provincie dat binnen een BPL *'vanuit een breed gedragen eigenaarschap en ambitie wordt gekomen tot een gemeenschappelijk ontwikkelperspectief, acties en investeringen in de ruimtelijke kwaliteit van het landschap'* (Aanpassing Bijzonder Provinciaal Landschap, GS-statenbrief provincie Zuid-Holland, mei 2017). In de huidige vorm is het BPL daartoe maar beperkt in staat.

Het opstellen van een nieuwe gemeenschappelijke visie is pas na vier jaar bereikt, terwijl de aanwijzing als BPL voor een periode van acht jaar is. We zijn dus halfweg. En bij de start van het uitvoeringsprogramma werd onlangs geconstateerd dat de visie nog onvoldoende zicht gaf op de gemeenschappelijke doelen. Een van de deelnemers typeerde de visie als wel gemeenschappelijk maar nog pas een 'optelsom van kansen'. Het proces is stroperig.

De partijen zijn betrokken maar die betrokkenheid is te vrijblijvend om vaart te maken. Veel partijen zitten 'op de bagagedrager', zoals het werd omschreven. Het geheel van de projecten is vooral een optelsom van initiatieven van individuele deelnemers.

Een obstakel blijft het wegvallen over het laatste decennium van veel financieringsbronnen. Na het Rijk heeft ook de provincie zich in hoge mate teruggetrokken. En zonder zicht op een meer structurele financiering gaat er momenteel veel energie op aan het zoeken naar potjes en aansluiting op sectorale programma's.

Voor een slagvaardige aanpak van de ontwikkeling van Midden-Delfland moet de opzet, organisatie en financiering van de Landschapstafel professioneler. Dat was de inzet van het bidbook *'Een sterk landschap vraagt om een eenduidige aanpak over de bestuurlijke grenzen heen.*

..... De organisatie ontwikkelt zich steeds meer naar een situatie waarin geldstromen zijn gebundeld en geïntegreerd en waarin overheid, maatschappelijke organisaties en ondernemers intensief samenwerken aan de inrichting en het beheer van het landschap' (Bidbook Bijzonder Provinciaal Landschap Midden-Delfland, gemeente Midden-Delfland, oktober 2017). Maar van dat voornemen is nog weinig van gekomen.

Denk daarom de komende tijd vooral ook na en neem initiatief om de organisatie slagvaardiger te maken. Past bijvoorbeeld een 'schap' à la het oude recreatieschap bij de inzet voor een meer structurelere samenwerking? En denk ook na over een structurele en rechtvaardige verdeling van de lasten. Moet er een 'Omslagfonds' komen bij de ontwikkelingen? Als de 2,3 miljoen inwoners rondom profiteren, hoe dragen ze dan bij?

Aanbevelingen voor komende jaren

De evaluatie brengt mij tot aanbevelingen voor de inzet van de partijen in de komende vier jaar. De conclusie is dat die inzet gericht moet zijn op het inhoudelijk focus geven, versnellen en slagvaardig maken van de ontwikkeling van Midden-Delfland.

Aanbevelingen aan de Landschapstafel

- *Actualiseer en verbreedt het oorspronkelijke bidboek in het Uitvoeringsprogramma.*

Het opstellen van een uitvoeringsprogramma vormt een goede en belangrijke stap. Het lopende bidboek kan daarbij een basis vormen, wel is hier een actualisatie en doorkijk naar de komende jaren nodig. Wat bovendien ontbreekt is een verbreding met en scherpe visie op de stedelijke context. Wat vraagt de metropolitaanse context, hoe kunnen we deze vraag bedienen in de ontwikkeling en inrichting?

- *Kies de integrale kansenkaart uit de visie als uitgangspunt voor prioriteitstelling, agendering en projecten.*

De gemeenschappelijke visie van de Landschapstafel is nog onvoldoende selectief voor een daadkrachtig vervolg. Dit gebeurt wel bij de integrale kansenkaart, dat is een heldere weergave met belangrijke keuzes. Neem deze kaart als vertrekpunt en kleur de aangegeven prioriteiten in de komende tijd voor het Uitvoeringsprogramma in met concrete projecten.

- *Ontwikkel zicht op een stevige en gezamenlijke organisatie en financiering.*

De betrokkenheid van de partijen in de Landschapstafel is groot maar te vrijblijvend. De benodigde slagvaardigheid en een voortvarende uitvoering vragen om een stevige en gemeenschappelijke organisatie. Tegelijk wordt de voortgang beperkt doordat veel financieringsbronnen zijn ingeperkt of volledig afgebouwd. Denk daarom na over en ontwikkel een meer structurele financiering voor Midden-Delfland.

- *Maak de polderarchitect, of een 'kwaliteitsteam', tot bewaker van de integraliteit en inhoudelijke kwaliteit van het BPL Midden-Delfland.*

De ontwikkeling van Midden-Delfland als centraal gelegen landschapspark vraagt om kwaliteitsbewaking. Daartoe kan de rol van de polderarchitect worden uitgebouwd dan wel een breder kwaliteitsteam worden aangesteld. Stel deze aan namens de gezamenlijke gebiedspartijen. Geef hun een onafhankelijke rol met gevraagd maar ook ongevroegd advies om de ontwikkelingen aan te jagen.

Aanbevelingen voor de provincie

- *Geef het BPL een duidelijke plek in het provinciale beleid, regel een herkenbare bescherming*

Neem het BPL op in de Omgevingsvisie, de geografische informatie en de diverse relevante beleidsdocumenten. Geef in het beleid duidelijkheid over zowel de betekenis als de gewenste koers voor het BPL. Regel in de Omgevingsverordening een herkenbare bescherming die ook samenvalt met het BPL.

- *Geef helderheid over de inzet van de ontwikkelopdracht voor de stedelijke context*

Deze huidige ontwikkelopdracht kent een te abstracte formulering. Daardoor lopen de verwachtingen tussen partijen uiteen. Geef daarom duidelijkheid over de invulling van de opdracht: het verder ontwikkelen van Midden-Delfland als betekenisvol landschapspark voor en in samenhang met de omliggende metropoolregio.

- *Neem plaats aan de Landschapstafel als partner, wees helder over de inzet*

De Landschapstafel is het forum voor het uitzetten van de koers van de ontwikkeling en het afstemmen van de projecten. Neem hier deel als partner: deel de doelen, stem de inzet af, lever inzet op de projecten. Zorg dat sprake is van een gemeenschappelijke inzet vanuit het provinciehuis, spreek met een mond, zorg voor coördinatie. Vier jaar geleden is Midden-Delfland, na aanvraag vanuit de gemeente Midden-Delfland en gesteund door uiteenlopende partners, door de provincie Zuid-Holland erkend als Bijzonder Provinciaal Landschap (BPL). De erkenning van de status is voor acht jaar verleend. Bij de erkenning is afgesproken halfweg een evaluatie te doen plaatsvinden.

Literatuur

- Aanpassing Bijzonder Provinciaal Landschap, *GS-statenbrief provincie Zuid-Holland*, mei 2017
- Aanwijzing Bijzonder Provinciaal Landschap Midden-Delfland, *GS- aanwijzingsbrief provincie Zuid-Holland*, november 2017
- Bidbook Bijzonder Provinciaal Landschap Midden-Delfland, *gemeente Midden-Delfland*, oktober 2017
- Midden-Delfland, advies m.b.t. aanvraag status Provinciaal landschap, *PARK Zuid-Holland*, maart 2017
- Midden-Delfland, Bidbook Bijzonder provinciaal Landschap, *PARK Zuid-Holland*, november 2017
- Omgangsvormen met een landschap van stand, *gemeente Midden-Delfland*, maart 2017
- Omgevingsvisie Zuid-Holland deel 1, *provincie Zuid-Holland*
- Opdrachtformulering visie en projecten Bijzonder Provinciaal Landschap Midden-Delfland, *bestuurlijke Gebiedstafel Central Park Midden-Delfland*, november 2019
- Visie Gebiedstafel Bijzonder Provinciaal Landschap Midden-Delfland, *Gebiedstafel*, mei 2021

Bijlage 1: Lijst met interviews

- Marja van Bijsterveldt (voorzitter), Ingrid Woorst (secretaris Landschapstafel Midden-Delfland)
- Ben Kuipers (polderarchitect)
- Willemijn Nagel (Natuurmonumenten), Nick de Snoo (SBB)
- Sonja Smit (wethouder), Kees Boks, Eugenie Klok (gemeente Midden-Delfland)
- Arnold v. Adrichem, Gertjan Hooimans (LTO-Noord)
- Koos Karssen (voorzitter), Martin Visser (vereniging Midden-Delfland)
- Mechteld Oosterholt (gemeente Rotterdam), Stephan Brandligt (wethouder, gemeente Delft)
- Jos de Jong, Pauline van Dijk (Provincie Zuid-Holland, Landschapspark Zuidvleugel)
- Henk Werksma (H2 Ruimte, trekker Uitvoeringsprogramma)